

Az esztetika ismeretelméleti alapja.

— Böhm Károly: *Az esztetikai érték tana.* —

1. A szépség olyan talány, amelyet ünnepi rákészüléssel szemlélni lehet, de megérteni nem. Egyáltalában, maradék nélkül meg lehet-e érteni; van-e mód arra, hogy fellebbentsük azt a fátyolt, amely igézetes képét tekintetünk elől elfedi; és ha szószerint vesszük a hasonlatot, aminthogy úgy kell vennünk, vajjon ki szövi ezt a fátyolt és ki vetíti rá a szépség titkát őrző tárgyra; vagy pedig benne van-e magában a tárgyban, a hangzatos és festői szavakból szerkesztett mondatokban, a versben, vagy a szoborban, vagy a festményben, vagy bármilyen alkotásban? Egyáltalában mi a szép és milyen genusai vannak; lehetséges például egy bizonyos elgondolással egyszerűen felvenni, hogy van természeti szép (egy virág), existenciális szép (egy emberi jellem) és művészi szép (az emberi szellem és kéz alkotása);¹ hát ennyire széteső, ennyire különböző nemű a szép, nincs e különböző nemű szépségeknek valami közös gyökere, és ha van, hol van, magában a szépnak nevezett tárgyban van, vagy pedig a szépségeket szemlélő alanyban van? És hogyan lehet ezekre a kérdésekre felelni? Honnan lehet elindulni, magának a műtárgynak az elemzéséből, vagy pedig a művészettörténetből; elégséges-e pszichológiai vizsgálatokkal megelemezni azt a folyamatot, amely a szépet szemlélő lélekben végbemegy, esetleg éppen kísérleti eszközök felhasználásával; biztat-e valamilyen eredménnyel a szépség titkának a felfedésében a rendkívül kiterjedt művészettörténeti indukció, vagy eleve le kell mondanunk arról, hogy ezen a beláthatatlan úton eljussunk nemcsak a titok megfejtéséhez, de egyáltalában ahhoz, hogy a szépségben valami titkot lássunk?

Ki tud ezekre a kérdésekre felelni? Az esztetika. De melyik esztetika? Lehetséges-e olyan *önálló* esztetika, amely az önmaga által vetett tudományos alapokon nyugszik; vagy pedig valamely kísérleti, vagy pszichológiai, vagy művészet-történeti ismereteket összegező esztetika?

¹ H. Vogel: Die Krisis des Schönen. Berlin, Furche-Verlag (évszám nélkül) 11. lap.

De álljunk meg a dialektizálásban, ne folytassuk tovább, hiszen ennyi is elég ahhoz, hogy az esztetika nélkülözhetetlenségét s annak elevenbevágó kérdéseit közel hozza a gondolkozni szerető emberi szellemhez.

2. Böhm Károly nagy művének mindjárt a bevezetésében megállapítja, „hogy az *aesthetika* nem lehet önálló tudomány azon értelemben mintha valaki is *filozófiai belátás* nélkül megvethetné alapjait. Aki ezt próbálja, az a saját kárán okul. Sem experimentum, sem művészettörténelem ezen alkotás megépítéséhez nem elegendő. Csak az egész *philosophiába* való *bemélyedésből* lesz az egész épület megszerkesztendő.“ (5)

Hogy a szépség talányát csak felfedezzük, vagy éppen megközelítsük s annak titka mögé kerülünk, olyan *álláspontra* kell emelkednünk, ahonnan kellő *kitekintést* és megfelelő *áttekintést* tudunk nyerni az emberi szellem egészére. Ezt az álláspontot egyedül a filozófia tudja megadni. Ismét, egyedül csak a filozófia adhat olyan módszeres eljárást a kezünkbe, amelynek segítségével meg tudjuk elemezni a szellem ama megnyilatkozását, amelyet a szépség szemléletében él át. A lélekről és a lelki folyamatokról sok és sokféle érdekes dolgot tud mondani a pszichologia, de ott, ahol a *folyamatok eredményeinek jelentésekre* való összefogásáról van szó, ahol a szellem kezdi el akár *intuitív szerkesztő*, akár *logikai összejogó, fogalmazó*, vagy *jelentéselemző* tevékenységét, ott a pszichológiának is meg kell állania, hajtóereje erre a magaslatra felvinni nem tudja. Itt az ismeretelmélet, vagy ismeretkritika veszi át a munkát s veszi át az értelmező szót.

Böhm esztetikája nagy felszabadító erővel győz meg arról, hogy az esztetika *csak ismeretelméleti alapon* nyugodhatik s csak az ismeretelmélet teszi az esztetikát olyan életképes tudománnyá, amely a szépség dialektikája által felvetett és ismét felvetődő kérdéseire felelni tud. És pedig úgy tud felelni, hogy feleleteivel új és új kérdéseket hoz felszínre s az új kérdésekben mindig teljesebben bontakozik a szép Egész, szerves egységében.

A „szép“, a „művészi alkotás“, a „szemlélés“ nem értelmi természetű, de a reájuk vonatkozó ismerés és ismeret *csak* értelmi természetű lehet. A művészi szemlélés nem csupa tudatos tevékenység, de az, ami a tevékenységben és a tevékenység által történik, *csak* öntudatos utánpézés, tehát *csak* ismerés által lehetséges. Az öntudatos ismerő aktusnak kell felülkerekednie, hogy tisztába jöjjünk azzal, hogy mi az, amit szemlélünk és hogyan történik a szemlélés.

Már eddigi fejtegetéseinkben is egy csomó kategóriát és kifejezést használtunk, mint pl. szép, alkotás, művészet, szemlélés, vagy közelebbről esztetikai szemlélés, esztetikai alany és tárgy stb. Bizonyos öntudatos meggondolással éltünk ezekkel, de csak így is élhet velük az esztetika, nem használhatja

esetlegesen, vagy csak ösztönös találékonysággal, hanem elvi szempontok szerint, öntudatosan, mert csak így juthat el logikai bizonyosságra s csak így tarthat igényt a tudományosságra. Mindezek a szempontok ismét oda visznek vissza, hogy *az esztetika csak ismeretelméleti alapon nyugodhatik.*

Ha valaki a Böhm Károly esztetikáját gondolkozva és elmerülő szeretettel tanulmányozza, tisztelettel és bámulattal adózhatik az ő nagy szellemének azért a nagy tájékozottságért, amelyet az esztetika irodalmában mutat, valamint azért a művészettörténeti tudásért, amely lépten-nyomon meglepí, nem kevésbé a legkülönbözőbb területekről felsorakoztatott példákért, elméletének a műremekekkel való igazolásáért, de különösképpen azért a kritikai hatalomért és önuralomért, amely őt arra segítette, hogy az esztetikai problematika felett csodálatos éleslátással tud széttekinteni s annak sokfelé szétágazó szárait biztos kézzel tudja mindig összefogni. Mindezt elsősorban ismeretelméleti álláspontjának köszönhetjük. *Az ismeretelmélet ad esztetikájának biztos alapot, tudományos biztonságot.*

3. Böhm mindenekelőtt szükségesnek tartja az alapfogalmakat tisztázni és megkülönböztetni. Az esztetikákban uralkodó zavar egyik főokát abban látja, hogy fejtegetéseiket mindjárt a „szép“ fogalmával kezdik s azután mindent ennek a kategóriának a meghatározása szerint kezelnek. Különösen három alapfogalmat kell szétválasztani, u. m. az esztetikum, a szép és a művészi fogalmát. Az esztetikum a nemi fogalom, a „szép“ csak egyik formája. „Minden szép = esztetikum, de nem minden esztetikum = szép“ (7). A szép műveken kívül mások is vannak, mint pl. a rút, vagy a fenséges, a tragikum, a komikum, a humor stb., de ezek mind beletartoznak az esztetikum nemi fogalmába. A „művészi“ alatt azt a műalkotást érti, amely az esztetikumot valamely szemléleti formában megvalósítja, tehát a „művészi“ mindig alkotás, tehát az emberi szellemből megszületett valóság. Summázva mindezeket, az esztetikum és a művészi, az intuición által, a részeivel együtt megragadott egység.

Böhm Károlyt ez az ismeretelméleti-kritikai megfontolás és tisztázás vezeti rá arra, hogy meglássa, hogy az esztetikának tulajdonképpen két főkérdése van, ú. m. *az esztetika alany* és *az esztetika tárgya*. Ebből a két főkérdésből következik a műalkotás és a műélvezet és ezek kifejtéséből pedig az esztetikai kategóriák problémája. Ezek a kérdések egymásután és mégis együtt úgy fejlenek ki, mint a csirából a porzók és szíromlevelek, amelyek együtt adják a virágot és amint a virág eme alkatrészei együtt élnek és egy szerves egészet képeznek, épen úgy a Böhm esztetikájában is az egész problematika együtt fejlődik és együtt él annak öntudatosan birtokolt problémáiban.

4. Logikai sorrend szerint, felismeri, hogy az esztetikum rendkívül gazdag világát aktivitásban és mozgalmasságában az esztetikai szemlélés tartja. Az esztetikai alanynak és a tárgynak a viszonyát a szemlélés, és pedig a sajátos esztetikai szemlélés biztosítja. A szemlélés az, amely az alanyban, az Én-ben, mint a szellem hordozójában rejlő gazdagságot bele-sugározza a tárgyi képbe.

Az esztetika Böhm Károly egész filozófiai rendszerének egyik szerves része. Ezért fejtegetéseinek száalai visszanyulnak azokba az elemzésekbe, amelyeket ő Axiológiájában végzett el. Az axiologia az egyetemes alapvetés valamennyi ú. n. értékdiszciplína számára, tehát a logika, ethika és az esztetika számára. Az igaz, jó és szép között nincs valami egyenleti viszony, mintha az igaz = jó, vagy = szép, vagy a jó = igaz és = szép lenne. Ezek mind ugyanannak a szellemiségnek a különböző tekintetei, tehát valamennyinek a tartalma a szellemiségben van, de valamennyi a szellemiséget más-más módon fejezi ki, más-más formában existál. Valamennyi a szellemnek egy-egy vetülete, vagy egy-egy projekciója.

A projekció fogalmát kell az esztetikában is segítségüi hívunk ahhoz, hogy az esztetikai szemlélés fogalmát meg tudjuk közelíteni, és helyesen tudjuk azt értelmezni.

A szellem világának Napja az öntudat, amelynek ősi sajátja az a csodálatos tett, hogy képes önmagát önmaga előtt, önmaga síkjába kivetíteni s képes ennek a kivetítésnek utána menni, tehát képes magát *szemlélni*. Ugyanezt teszi az öntudat akkor, amikor önmaga tartalmából a tőle idegen Más is kivetíti és szemléli. A Más idegen, mert nem az Én s mégis az övé, az Én-é, mert ő maga képezi, tehát a Másban is az Én él és önmagát ismeri fel a Másban. *A szemlélés a szellem alap-funkciója, vagy ősi funkciója, mert nélküle nincs ismeret, nincs cselekedet, nincs alkotás, tehát nincs élet. Ez az ősi funkció pedig mindig csak a projiciáló képesség által lehetséges, ömaga az ős-projekció.*

Az esztetikai szemlélés a szemlélésnek bizonyos határozott esete. Tartalmilag azonban nincs más tárgya, mint a projekción alapuló többi szemlélésnek. Mindazokat a tárgyakat, amelyeket érzékeim, vagy értelmem, vagy akaratom, vagy intuicióm szolgáltató, valamint annak összes viszonyait — esztetikailag is szemlélhetem. Ezért az esztetikai szemlélés egyetemes szemlélés. „Az aestetikai szemlélés tehát minden más szemlélésre felépülhet; valamennyire támaszkodhatik, mert látott, hallott tárgyat, érzést, jelentést, óhajtást, — mindezt szemléli“ (9). Van azonban mégis egy olyan formai vonása, amelynél fogva különbözik, sajátosan más, mint bármely szemlélés, ez pedig az esztetikai szemlélés magasfoku szabadsága. Az esztetikai szemlélés a tárgy kényszere alól felszabadult, szabad szemlélés.

Az esztetikai szabadság kérdésének tárgyalásánál kritikai vizsgálat alá veszi a munka és a játék viszonyában tünetkező különbséget. Schiller óta ugyanis ezt a viszonyt használják az esztetikák az esztetikai szemlélés magyarázójául. Kétségtelen, hogy a játéokban van valami analógia, amely az esztetikai szemlélésre utal, különösen annak formai vonására, a szabadságra. Az esztetikai szemlélés játszó tevékenység, mert valamint a játéokban az állat, vagy az ember felszabadul a szükséglet okozó tárgyi világ kényszere alól, úgy az esztetikai szemlélésben is felülemelkedik a tárgy kényszere alól. A játékban nemcsak a fizioiógiai feles erő tevékenykedik, hanem az Én olyan szabadságra jut, amelyben kötetlenül reflektál. A játék tehát példázza azt a szabadságot, amely nélkül nincs esztetikai szemlélés. Azonban megállapítja Böhm, hogy a szabadság formai vonásán kívül, *a játékban nincs semmiféle magyarázó erő az esztetikai szemlélés és a művészet számára.* A szabadság nem elég az esztetikai szemléléshez, bár nélküle nincs esztetikai szemlélés és nincs művészet.

Az esztetikai szemléléshez hozzátartozik az emlékezet, amelyen át kell mennie s onnan kell felhoznia azokat az emlékképeket, amelyeknek megisméltésével látja, hallja mindazt, amit a fizioiógiai ingerek hatása alatt átélt és cselekedett. A szemlélés így tisztítja meg az emlékezés által azt a valót, amely a művészi tárgyban egészen elszellemesítve jelenik meg előtte. Az Én ebben a szemlélésben zavartalan egyensúlyi állapotba jut, amelyet Böhm — K. Groos szavaival — „ünnepi hangulatnak“ nevez. Elismeri, hogy ehhez a hangulathoz szükséges a szellemi és anyagi függetlenség, de szükséges „a szemléléshez kellő öntudatos erő és élenkség is“. Ezt másképpen úgy fejezi ki, hogy szükséges ehhez „a reflexio tömörsége“, amely tülemelkedik a szorító szükségleteken. Az esztetikai szemlélés annyira szabad, hogy még célja sincs más, mint maga a szemlélés, tehát nem célja az élvezet sem, bár belejátszik abba, és annyira alanyi, hogy a legidegenebb tárgyba is önmagát vetíti tehát abban is saját tartalmát szemléli.

5. Az esztetikai alany a tárgyhöz való viszonyát a szemlélésben éli meg, tehát a természetét is a szemlélésben ismerjük meg. „Az esztetikai szemlélő nem csak szemlélt (ezt teszi a hipnotizált állat is), hanem saját látományát szemléli és erről a szemlélésről tud.“ (48). Itt azonban ismét hangsúlyoznunk kell, hogy a szemlélés nem közvetlen tárgy-szemlélés, hanem az emlékezeten átszűrt tárgy szemlélése. Az esztetikai szemlélésből ki van zárva az, amire nem emlékezünk. Az emlékezeten átszűrődik minden érzéklet, azonban azoknak az érzékleteknek van nagyobb esztetikai értéke, amelyek közelebb állanak tisztaság és öntudatosság dolgában a szellemiséghez. Ezek pedig az ú. n. felső érzékek, a látás és hallás. De sem ezeknek, sem az alsóbb érzékeknek az adatait nem szabad

puszta érzéki adatoknak, „külső tulajdonságoknak“ képzelünk, mert ilyenek legfeljebb az állatoknál és a gyermekeknél képzelhetők el, mint puszta, csupasz érzékenységi reflexek, ellenben a felnőttekre nézve az ilyen adatok csak absztrakt képzelések lehetnek. *Az esztetikai szemlélésben a nyers érzékeltek is, mint jelentős valóságok jelennek meg.* Minden érzéki adat jelent valamit, különben nem foglalna helyet a szemlélésben.

Mindezekből a megállapításokból már eléggé világos, hogy az esztetikai alany a szemlélésben nem izolálja magát önzően a tárgytól, mintha nem adna magából semmit, mintha érdektelenül és rokontalanul, részvétlenül és zárkózottan viseltetnék a tárggyával szemben. Valamint az ontológiai megismerésben is az alany azt teszi öntudatos birtokává, a mi már őmaga volt, tehát a saját vetületét ismeri fel öntudatosan s ruházza fel az ismeretben a tárgyat jelentéssel, épenúgy és azonos szabály szerint, az esztetikai szemléletben is a saját nem-tudatos, saját primitív szemléletét ismétli meg már tudatosan és magas reflexió-fokon s adja abba a legdrágábbat, amit adhat, a saját csodálatos, természetének megfelelő jelentést.

6. Fordítsuk a figyelmünket ezek után *az esztetikai tárgyra*, nem mintha már eddig is nem beszéltünk volna róla. Eddig azonban ugyanazt a dolgot az alany részéről kísértük figyelemmel, most a tárgy oldaláról és szempontjából kell megvizsgálnunk.

Az esztetikai tárgyra vonatkozólag, Böhm esztetikájában, alapvető tételnek kell tekintenünk azt az ítéletet, amelyet így fogalmazott meg: *„Az esztetikai tárgy nem abszolút tárgy, hanem csak egy alanyra nézve tárgy.“* (8) Ha az esztetika a tárgyból, — nevezzük azt akár műtárgynak, vagy műalkotásnak, — mint az alanytól független adottságból, tehát abszolút tárgyból indul ki, akkor semmiféle kérdését magyarázni nem tudja, mivel egyedül csak az alany produktivitásából képes magyarázni. A tárgyat és benne a képet az alany alkotja, enélkül az alkotó nélkül azt megérteni nem lehet. Ha az esztetikai tárgyat úgy vesszük, mint abszolút tárgyat, — a fentiekben már láttuk, akkor már csak azért sem érthetünk meg semmit az esztetikában, mert az ú. n. abszolút tárgy egyenesen akadálya a szemlélésnek, lévén az esztetikai szemlélés épen a tárgy kényszere alól felszabadult szemlélés. Kritikátlanok és helytelen utakon járnak azok, akik azzal kezdik, hogy felsorolják a szép tárgy tulajdonságait, tehát az esztetikai tárgyat olyan kész adottságnak veszik, mint amely az alanytól függetlenül megvan, tehát valóban az alannyal szemben abszolút.

Eddigi ismeretelméleti kritikai vizsgálatokból eléggé világos, hogy az esztetikai tárgy nem közvetlenül a *reális* tárgy, hanem annak *ideális* képe, amelyet én készítettem róla. „Lé-

nyegében tehát az aesthetikai tárgy nem a külső *reálitás*, hanem annak *képe*, amelyben mivolta a szem előtt megnyilvánult“ (46). Helyes neve ennek — mondja Böhm — nem lát-szat (Erscheinung), hanem *jelenés* (Schein). A tudós szemlélőre nézve csak látszat, az esztetikai szemlélőre nézve a jelenés *élő való*. Ameddig csak az ösztön által kínált reálitás szerepel, addig nincs esztetikum, amint azonban a szemlélő felszabadul az ösztön nyers kötése alól, azonnal felbukkan az esztetikai jelenés derült, csendes, átszellemült reálitása. Viszont, amint a jelenésbe bele keverjük a reálitást, még ha ezzel a „természetességét“ akarjuk is nevelni, azonnal kiesünk a szabad jelenésből és alája kerülünk a reálitás kényszerének. (47)

Az esztetikai szemlélés tárgyalásánál láttuk, hogy a szemlélésben az érzékek által nyújtott tartalom már jelentéssel felruházottan jelentkezik, tehát az érzéki vonás a jelentésnek a jelképe, symboluma, jelzője, azaz a jelentésnek indexe. *Ha már most az esztetikai tárgyat a jelenésben találjuk meg, akkor kimondhatjuk, hogy a jelenésnek a tartalmát a jelenésben kell látnunk.*

A régi esztetikák, mivel nélkülözték az ismeretelméleti kritikát, egyszerűen leírták a természeti és művészi szép tárgyakat s ezt olyan módon értelmezték, hogy előadták a rájuk történt hatást, ezért a merőben esetleges benyomásokat jellemezték. Az újabb esztetikák tovább mentek, amikor felismerték legalább az esztetikai jelenés alkatát, amelyet a németek „Gehalt“-nak, vagy „aesthetische Vorstellungscomplexe“-nek, vagy „der aesthetische Gegenstand und seine Haupttypen“-nek, vagy pedig „Inhalt des aesthetischen Wertgebietes“-nek nevezték el. Mindezek a felismerések sok helyes és jó szempontot mutatnak, azonban épenazért, mert összezavarják az ismeretelméleti és pszichológiai álláspontokat, nem tudnak tiszta képet adni az esztetikai tárgy mibenlétéről. Ennél is nagyobb baj az, hogy a fiziológiai lélektan segítségével felteszik ennek a lélektannak azt a „bebizonyíthatatlan dogmáját“, amely szerint az esztetikai tárgy egysége asszociáció útján mechanice keletkezik. Holott asszociáció útján csak egy rendezetlen tömeg- és adathalmaz, „rudis indigestaque moles“ keletkezik. Ezt a halmazt a szemlélő öntudat zárja egységes Egészbe s csak az öntudat ad annak összértéket, különben az egyes mozzanatok szétesnek. „A pszichológiai elemzések ennél fogva csak provisorikus értékűek; csak megbecsülésük útján lesznek aesthetikai momentumok, addig azonban merőben ontológiai (psychophysikai) tények s így az aesthetikában csak *anyag*i szerepük van“ (54).

7. A pszichologizáló esztetikák újabban érzik, hogy a pusztá lélektani elemzések nélkülözik a konstruktív egységet, ezért szintheticus úton kísérlik meg, hogy megadják a hal-

maz érzeteknek a jelentő egységet, ezért felveszik a „beleérzés“ fogalmát. „Beleérzés“ (Einfühlung) alatt értik azt az apperceptív, vagy associatív folyamatot, amely által az alany a saját gondolkozását, érzését és akaratát a természeti, vagy művészi tárgyakba behelyezi, mintha azok magának a tárgynak a sajátjai lennének, vagy mintha a tárgy belső életéhez tartoznának, természetesen magának a tárgynak a hatására. Ez a felfogás így próbálja a kőszobrokat, fákat, vonalakat élő lélekkel megáldani. Azért így, mert neki az esztetikai tárgy abszolút tárgy, tehát az alanytól független külső tárgy, amelyet valamiképpen élő lénnyé kell *átvarázsolnia*, hogy esztetikai tetszésben részesülhessen (55).

A „beleérzés“ elméletének hívei nem veszik észre, hogy nekik nem a kőszobrot, vagy valamilyen más reálitást kell megérteni, mivel ez nem esztetikai tárgy vagy jelenés, hanem ontológiai tárgy. Böhm Károly ismeretelméleti álláspontjának jelentősége különösen itt derül ki s itt mutatkozik meg annak találó értelmező ereje és hatalma. A pszichologizáló esztetikák, ismeretkritikai meggondolatlanság és tájékozatlanság következtében, azt vélik, hogy nekik a tárgyat úgy kell megérteniök, hogy beleviszik abba saját lelki élményeiket, hogy az élettelenet előbb átszellemiesítik. Ha tisztában lennének az ismerés természetével, akkor nem küzdenének a „beleérzés“ problémájával, mert a tárgynak az átszellemiesítése, vagy egyéni élmény-tartalommal való megtöltése a misztériózus „beleérzés“ nélkül is megtörténik. *A beleérzés nyilván nem egyéb, mint a projekció.* Még ha el is fogadjuk a beleérzés fogalmát, akkor is fel kell vetnünk a kérdést: hogyan tehetjük ezt? — Erre a kérdésre is csak a projekció ad feleletet. Ha a projekcióból indulunk ki, akkor nincs szükségünk arra, hogy varázsszavszóval a köveket és a vonalakat olyan tulajdonságokkal ruházzuk fel, „amelyek őket természetüknél fogva meg nem illetik“ (56). Ha az objektív tárgy afficiálja az Ént, az Én azonnal védekezik s ezt az ingert projiciálja egészen addig a térbeli pontig, ahonnan az affekció kiindult. Ha már most a jelentést úgy tekintjük, mint az esztetikai tárgyat, s abban az Én-nek egy *életaktusát* fogjuk felismerni, akkor az objektív műtárgy, a szobor, vagy a festmény nem egyéb, mint ennek az életaktusnak, mint a projekciónak a végpontja, ahol a projekció, mint életaktus megáll és megvalósul. Milyen mesterkélt, erőszakolt ehhez képest a „beleérzés“ bonyolult, megfoghatatlan és semmit sem magyarázó gondolata. A projekció egyszerre magyarázza az esztetikai alany élő valóságát a szemlélésben, valamint ennek tárgyát a jelenésben. A tárgy nem idegen az alanytól és mégis más, a szemlélés pedig az alany tevékenysége, amely biztosítja az alany és a tárgy közötti viszonyt. A projiciáló viszonyulás következtében az esztetikai tárgyban az alany

úgy gyönyörködik mint saját alkotásában, amely az objektív realitásból származó minden hatást érvényre hoz és úgy hoz érvényre, hogy az elveszíti nyersségét s a szellem mindent elborító fényében tündöklük.

8. Ha csak ismeretelméleti tekintetében is vizsgáljuk az esztetikai tárgy alapkérdéseit, akkor sincs még felfedve annak minden mozzanata, bár Böhm tanának *szerves* felépítését jelzi az a tény, hogy az álláspont tisztaságából önként következik a többi kérdések megfejtése is. Így hátra van még különösen a *tartalom és forma kérdése*.

A kérdés végső gyökereiben, metafizikai természetű, de a metafizika étheri tisztaságába is az ismeretelmélet termékeny mélyéből nyúlik fel.

Önként következik a fenti fejtegetésekből, hogy az esztetikai tárgy mindig *jelent valamit*, és ez a jelentés az öntudattal szemben áll. Ebben az egyszerű tényben az essencia és az egzisztencia, az essenciális tartalom és az egzisztenciális forma metafizikai fogalmairól van szó. Az öntudat a valóságot önmagában, logikai erejénél fogva jelentéssé teszi, mert a valóság csak akkor valóság, ha jelentéssé valóság. A jelentés adja a valóságnak a tartalmát. *De ugyanakkor ugyanaz az öntudat ezt a tartalmát, hogy megértse önmagával szemben álltja is, azaz szembesíti. A tartalom mindig logikum, a logikum önállítása, létesítése maga a forma, amelyben a tartalom az öntudattól magát megkülönböztetetten és elválasztottan él.* A forma és a tartalom szétválaszthatatlanok, de a tartalom a formában lép ki az öntudat elé s maga ez a kilépés az öntudat elé és a tartalomnak az öntudat előtt való állítása maga a forma. Ha metafizikailag a tartalmat essenciának és a formát egzisztenciának nevezzük, akkor a forma való egzisztencia, abban az ethimologiai értelemben is, hogy kilépés, az általános létből való konkrét kilépés. A Böhm tana helyes megvilágításba helyezi ezzel az egzisztenciális filozófia alaptanítását is, mert az egzisztencia valóban csak a projekció által nyer tiszta és világos értelmet.

A jelentés is, mint tartalom és annak önállítása is, mint forma az öntudattól függetlenül érthetetlen, mert hiszen azokban az öntudat él, mégis az öntudat sem a tartalmat, sem annak önformáját lényegében meg nem változtathatja. „Mert ő csak szemlélő és kiható centrum, metszőpontja a kosmikus nagy ideálitásnak; s az ő szemlélése és kihatása csak azon lencse, amelyen keresztül a világfényesség megnyílvánul és kifelé eresztí a világfény sugárzó kévéit“ (57). (Ebben az értelemben beszél Böhm Károly mellékesen a „beleérezés“ helyett „a kifelélézésről“). Az öntudatnak arra van ereje, hogy az objektív világ hatását képeibe kivetítse s a kivetített képbe magát belesugározza, magát kifelé érezze s elmenjen a végpontig, ahonnan a hatás kiindult, hogy képeit komplikálja, de arra

nincs ereje, hogy a lényegében hegyest gömbbé, a pirosat kékké változtassa. Erre pedig azért nincs ereje, mert a jelentés maga örök, általunk meg nem változtatható *világelem* (56).

A jelentés azonban, bár világelem, mégis csak az öntudatban és csak az öntudatra nézve létezik. Ezeket a világelemeket is az emberből kell és lehet magyarázni. Hogy hányféle világelem van, azt csak akkor tudjuk eldönteni, ha feleltünk arra a kérdésre, hogy miféle elemekből áll az ember? a) Az organikus funkciók és b) az öntudatos funkciók által létesített jelentésekből. Az organikus funkciók: a táplálkozás, a mozgás, szaporodás és az érzékelés, valamint ezeknek a különböző megnyilatkozásai. Az öntudatos funkciók: maga az öntudat, mint önérzés, az értelem és az ész jelentős eszmái, mint fogalmak és eszmék, valamint ezeknek a vetületei, amelyek megfelelnek az érzéki dolgoknak. Az egész világképünk ezekből a funkciókból ered és ezekből szövődik egységes jelentésekké. „*Semmiféle művészet — mondja Böhm határozottan — ezeken a vonásokon túl egyebet nem tartalmaz*“ (58).

A jelenés és annak központi magva a jelentés, tehát a tartalom és a forma esztetikailag csak ezeknek az ismeretelméleti szempontoknak az alkalmazásával válik érthetővé, a tartalom és a forma viszonyában is. Ha az esztetikai tárgy, a jelenés, ennek a tartalma pedig a jelentés, a jelentésben pedig az Én állítja magát s nyer ezzel formát, egzisztenciát, akkor a jelenésnek minden vonása az Én fentebb jelzett strukturájából nyeri magyarázatát, tehát abból értendő meg. Ezzel teljes magyarázatát nyertük annak, hogyan lesz az objektív valóság esztetikai tárggyá, tehát hogyan lesz az érzéki hatású tárgy jelentéses jelenéssé. De arra is feleletet nyertünk, hogy miképpen lesz a jelentő egység érzékivé a műtárgyban? T. i. a jelentés önkifejlése útján, amennyiben a jelentés egészen az érzéki hatás határáig állítja magát.

A forma a tartalom önállítása. A tartalomnak azonban alkotórészei vannak, amelyek viszonyban vannak egymással, a forma tehát ezeknek a viszonyoknak a rendezésében is áll, mert hiszen ezáltal szembesítheti az egységes tartalmát az öntudat. És tegyük hozzá mindezekhez a megállapításokhoz azt is, hogy amikor az öntudat a tartalmat szembesíti, ugyanakkor szemléli is azt önmaga által és önmaga előtt. *A formának így három tekintete lesz: az egzisztencia, viszony és szemléleti mód.* Ugyanannak a ténynek három tekintete. Az esztetikában különösképpen az utóbbi jut szóhoz, amennyiben az esztetikai szemlélés a jelenést tér- és időbeli formában tagolja.

9. A formára nézve Böhm különbséget tesz *I. az önálló vagy önforma, II. a kölcsönforma vagy szemléleti forma* között. Az önálló vagy önforma csak a tartalomból ered s tiszt-

tán a tartalomból vetődik fel. Minél egyszerűbb a tartalom, annál egyszerűbb a formája is. A színek, hangok, érzelmek, az életfunkciók egymástól gyökeresen különböznek, de mind egyszerű jelentések, mondhatni *lineáris* az önállításuk, azért alaktalanság a formájuk. A lineáris önformát azonban megtagadni nem lehet tőlük, mert különben az öntudat nem ismerné létezőknek őket.

Mihelyt azonban két egyszerű jelentés egybekerül s együttesen vetődik fel, mindeniknek önprojekciója a másikat quantitáti befolyásolja s vagy egymás mellett haladnak, vagy pedig egyik uralkodóvá lesz a másik felett. Amott a *sorolás*, emitt a *tagolás* esetéről beszélhetünk. Szín és sík az elsőnek, érzékenység és mozgás a másodiknak a példája. Az utóbbi esetben logikai viszonyról van szó s ezért ezt a formát *intelligibilis vagy intellektuális formának* nevezzük. „Mind az alakatlan, mind az alakos önforma még csak a jelentés saját önstrukturájának logikai kifejezése. De minden kialakulásnak ez az ismereti feltétele“ (62).

Az Én képes változtatni az önformán, valahányszor a maga önállítását a felvetődő funkciók önállításával egyesíti, de csak kompozíciónál tehát az elrendezésnél, minden egyébnél elfogadja a jelentés önformáját, — pirosat nem tehet zölddé, sem gömböt háromszegletűvé. Kölcsonformáról, vagy szemléleti formáról tehát több funkció önállításának az elrendezésénél van szó. Böhm részletesen elemzi és tisztázza azokat a sikokat, amelyekben ez az elrendezés végbemegy. Az alapgondolat nem új, az Ember és Világa előbbi köteteiből ismerjük, új azonban azoknak esztetikai értelmezése. Vessünk ezekre is egy pillantást.

Az első sík a centrális sík, amelyben az Én önmagával való azonossága végbemegy, tehát az Én szemléli önmagát. Minden tudatos tevékenységnek síkja, tehát nemcsak az esztétikumé.

A második a geometriai sík, amelybe önönmagát is továbbviteti az Én, mintegy kitágítja a centrális síkját. Ezt a síkot használja az Én arra, hogy abban a saját projekcióját pont, vonal, sík alakjában tagolja. Tisztán szemléleti formákat állít elénk s így ebben a síkban alakul ki a *rajz* is. „Ezen alapul az, amit »formális szépség«-nek szokás nevezni s amiben a *subtilis ornamentika* bírja eredetű forrását“ (64). De itt találjuk a *rythmus* kiindulási pontját. Ugyanis ebben a síkban válik szemlélhetővé az Én ama két aktusa, amely a magából való kihatás és a magába való megtérés, azaz az önértés és a mások megértése fázisaiban valósul meg. Ezt a tüneményt Böhm az „öntudat intermissiójának“ nevezi, amely az akció és a pauza fázisaiban jelentkezik. Innen van, hogy minden geometriai alakon észlelhető lesz a hullámhegy és a hullámvölgy, a dagadás és az apadás, az erősödés és a

gyengülés váltakozása amit *rythmusnak*, vagy *lejtésnek* nevezünk. Mivel pedig az Én minden akciója *rythmikus*, ennél fogva minden síkban benne van.

A harmadik sík a *belső, vagy logikai sík*, amelyben az Én a saját jelentéseit megérti, tehát logikailag szemléli. Itt azonban oly finom értelmi szálakkal van dolgunk, hogy azok kidomborítása csak a legegyszerűbb projekcióval lehetséges, ennél fogva a logikai síkban végbemenő logikai szemlézés az esztetikában nem lép fel olyan élénkséggel, hogy magában elegendő volna (65). Ezért azt, ami ebben a síkban történik, érzéki vonásokkal kell megerősíteni. Ez történik a negyedik síkban.

Ez a *negyedik sík a fantázia-sík*. A logikai jelentés, amely a geometriai síkban bizonyos geometriai hálózatba öltözött, most alakot kezd nyerni a fantázia-síkban, — de még csak középalakot, amely az értelmi és az érzéki egyes kép között van.

Az *ötödik sík az érzéki sík*, amelyben készen áll előttünk az érzéki alakban a jelenés. Hogy hogyan lesz a szellemi jelentés érzékivé, ezt a kérdést, ha csak ismeretelméleti szempontból vizsgáljuk, azonnal megválaszolhatjuk. A jelentés nem valami misztériozus úton lesz érzékivé, hanem egyszerűen a *jelentés önkifejlése* útján. Böhm nagy pszichológiai részletességgel igazolja álláspontját, míg el nem jut a műalkotás problémájához. Itt azonban már nem követjük őt, hiszen az alapelvek felmutatásával már eleget tettünk feladatunknak, megmutatván azt az ismeretelméleti alapot, amelyet Böhm oly biztos kézzel vetett az esztetika számára. Ezzel úgy véljük, azt is igazoltuk, hogy ha az esztetika valóban értelmelő tudomány akar lenni, azzá csak mint filozófia lehet, tehát az esztetika csak filozófiai vállalkozás lehet.

10. Böhm Károly esztetikája filozófiájának szerves alkotórésze, szempontjai és műkifejezései is filozófiájából erednek, filozófiája azonban annyira ismeretelméleti jellegű, hogy esztetikájának elfogadása elsősorban az ő ismeretkritikájának az elsajátításától függ. Akinek a tudományos igényei csak az érzéki tapasztalatokig, vagy a pszichológiai élményekig, vagy valamely konkrét történelmi becsű tanig terjednek, annak a mindezeket megelőző ismeretkritikai álláspont idegen és elsajátíthatatlan marad. Aki azonban kész visszamenni addig, arra nézve kényszerítő erővel fog hatni, annyira pozitív és valós erejű.

Mutassunk reá végül arra, hogy az egzisztenciális filozófia ama követelménye, hogy a szellemiséget és alkotásait nem foghatjuk fel valamilyen fagyasztott alakban, hanem a bennrejlő élet dinamikájának megfelelően, a maga tevékeny mozgalmasságában, Böhm egész filozófiáján közelebbről az esztetikáján végig érvényesül és kimutatható. Az esztetikai alany nem egy szenvedőleges tényező, amelynek imputálni

kellene valamilyen életet, hanem a szemlélésben folyton tevékeny, magát állító, belső gazdagságát érvényesítő életcentrum és életaktus; az esztetikai tárgy nem valami caput mortuum, amely csak valamilyen beleérzés, vagy intuiciós eljárás után él, hanem magának az alanynak az objektív tárgyi világ hatására létrehozott alkotása; a tárgy tartalma és formája ismét nem az üres keret és a benne elhelyezett áru viszonyában vannak, hanem az élő és éltető Én-projekció tartalma és annak önállítása viszonyában valóban tetteleg élnek és hatnak. A forma életét, a bennerejlő életaktus mozgalmasságát és erejét még senki sem tudta annyira adaequat módon megfogni és kifejezni, mint épen Böhm Károly.

Böhm Károly esztetikája, épen biztos ismeretelméleti alapjánál fogva, hivatva van arra, hogy új korszakot nyisson a magyar esztetikai tevékenység minden ágában, mind a műkritikában mind a műtörténetben, mind pedig a magyar irodalomtudományban.

Dr. Tavaszy Sándor.